

4.1.3 Персанальнасць

Катэгорыю персанальнасці большасць даследчыкаў адносіць да прэдыка-
тыўных і кваліфікуе як паняццёвую (Г. А. Золатава, М. У. Усеваладава),
і семантычную (Т. Р. Рамза, Л. І. Бурак). Яна суадносіць удзельнікаў
дзеяння з моўцамі, рэалізуецца ў значэнні асобы дзеяслова, і, адпаведна,
асноўным паказчыкам названага значэння выступае дзеяслоў. Аднак катэгорыю
персанальнасці цалкам атаясамліваць з асобай было б неправамерна. Перса-
нальнасць адносіцца да актуалізацыйных катэгорый і ўласцівая ўсім прэды-
катыўным адзінкам, у тым ліку і канструкцыям з эліпсісам дзеяслова, дзеяннеў
якіх суадносіцца з аб'ектам або суб'ектам, прычым незалежна ад граматыч-
нага значэння часу і ладу дзеяслова. Адсутнасць дзеяслова ў эліптычных
канструкцыях патрабуе спецыфічных сродкаў і спосабаў выражэння названай
катэгорыі.

Найбольш часта катэгорыя персанальнасці рэалізуецца з дапамогай лексіч-
ных сродкаў, што ўказваюць на суб'ект дзеяння. Гэта могуць быць:

займеннікі: *Я вам удосталь хлеба і чыстай вады* (А. Макаёнак);

уласныя назоўнікі, якія дакладна суадносяць удзельнікаў дзеяння і моўцаў:
Ігнат да яго: – Адкуль вы? Куды вы? .. (А. Куляшоў); *Размова адбылася цёплая.*
І Наталля Ваніна – пра прадукцыю сайго выдавецтва, якая стала папулярнай
у 2007 годзе (а ў той час вучэбны дапаможнік «Я грамадзянін Рэспублікі Бела-
русь» па выніках Нацыянальнага конкурсу «Мастацтва кнігі» быў прызнаны
лепшым) (ЛіМ);

агульныя назоўнікі. *Ужаспазіцыі, заместа ручнікоў і дываноў, – узоры ган-*
чарства і разьбярства (ЛіМ); *І заместа пытанняў – адказы...* (Р. Баравікова);
Заместа шчырсці – адплата (Р. Баравікова); *Заместа хвалі – гукаў плынь*
(Р. Баравікова).

Рэдка ў якасці паказчыка значэння персанальнасці выступаюць марфалагіч-
ныя сродкі, у прыватнасці *формаўтваральныя часціцы*, што ўказваюць на значэн-
не асобы эліпсаванага дзеяслова: *– Давай што смачнае на стол* (В. Быкаў).

Зрэдку ў якасці кампенсаторнага кампанента выступаюць *сінтаксічныя*
сродкі, у прыватнасці *звароткі*: *А цяпер ухату, госцейкі, ухату, родныя*
(А. Петрашкевіч); *Малькоў, хутчэй падушкі* (А. Петрашкевіч); *Цётка, вадзі-*
цы б мне (І. Новікаў).

Значэнне персанальнасці можа рэалізавацца з дапамогай розных кан-
тэкстуальных сродкаў, да якіх можна аднесці кампаненты з аб'ектным або
суб'ектным значэннем. Яны звычайна ўказваюць на асобу, якая ажыццяўляе
дзеянне, выражанае эліпсаваным дзеясловам. Найбольш часта значэнне перса-
нальнасці рэалізуецца на ўзроўні звышфразавога адзінства: *Далей амаль што*
кожны вечар, // Пасля работы – тут як тут. // І сімпатычны быў ёй нечым, //
І нечым дзіўны – Вінька Шкут (Н. Гілевіч). Паказчыкам персанальнасці ў па-

добных канструкцыях выступае кампанент з указаннем на суб'ект – *Вінька Шкут*.

Прэдыкатыўныя кампаненты выступаюць у якасці паказчыка персанальнасці ў розных канструкцыях. Пры гэтым яны ўказваюць на значэнне асобы эліпсаванага дзеяслова на аснове сінтаксічнага паралелізму ў складаных сказах: *Сюды вернем якую-небудзь кантору, а вам – пяць пакояў* (А. Макаёнак); *Яе замкну, а ключык – вам...* (А. Макаёнак), у структуры звышфразавога адзінства (у тым ліку і з далучальнымі канструкцыямі): *І не пытай – // Навошта і куды? // Ад позірку майго – у бессмяротнасць* (Р. Баравікова); а таксама ў канструкцыях з простаю мовай: – *А потым маршал дастае нейкі скрутак: «Зорку табе, капітан...»* (А. Макаёнак).

Рэалізацыя катэгорыі персанальнасці можа быць абумоўлена *логіка-граматычнымі фактарамі* і выражацца *імпліцытна*. Імпліцытным спосабам рэалізацыі значэння персанальнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова лічыцца ўказанне на асобу спосабам пераемнасці кампанентаў аб'ектна-суб'ектнага тыпу ў структуры складанага сказа або складанага сінтаксічнага цэлага. Імпліцытная прэдыкатыўная персанальнасць з'яўляецца «скрытай» катэгорыяй і таму «выводзіцца» на аснове ўзаемадзеяння кампанентаў, якія часта ў структуры складанага сказа або звышфразавога адзінства змяняюць семантычную функцыю.

На значэнне персанальнасці часам указвае экспліцытна выражаная форма аб'екта ў структуры складанага сказа, якая ў эліптычнай частцы набывае функцыю імпліцытнага суб'екта: *Перадай Зінаідзе, каб дзве заявы. Адну ў школу, другую ў сельсавет* (Л. Калюга).

У якасці імпліцытнага суб'екта можа выступаць экспліцытны суб'ект безасабовага сказа ў структуры звышфразавога адзінства: *Мне цяжка. На зямлі памру няроднай. Чужыя сцены, галасы, імёны... У Вільню б хоць на міг...* (Р. Баравікова).

Назіраюцца канструкцыі, у якіх імпліцытны суб'ект выводзіцца на аснове лагічнай аперцыі ўключэння. Падобныя выпадкі сустракаюцца ў канструкцыях з простаю мовай, дзе простая мова персанажа «ўключаецца» ў семантычную структуру сказа і ўказвае на значэнне асобы: – *Вас не пытаюць, таварыш сяржант! – І да мяне – крыху цішэй, але ўсё тым жа тонам загаду: – Васілевіч! Прайдзёмце з намі!* (В. Быкаў).

Імпліцытны спосаб рэалізацыі персанальнасці падразумявае ўказанне на асобу спосабам функцыянальна-сінтаксічнага пераўтварэння кампанентаў суб'ектнага тыпу. У такіх выпадках кампанент, што ўказвае на асобу, выконвае сінтаксічную функцыю дапаўнення ў безасабовых сказах: *А ім – далей, праз рэкі і праз горы да родных* (Л. Левановіч); *Куды ж яму болей* (В. Быкаў). Часам у падобных сказах назіраецца анафарычная замена, што ажыццяўляецца на ўзроўні звышфразавога адзінства: *А бацька і маці? Ім – маўчаць, маўчаць* (А. Грачанікаў).

Логіка-граматычнае ўзаемадзеянне паміж кампанентамі можа быць абумоўлена семантычнай спалучальнасцю. Пры любой граматычнай форме эліпсаванага дзеяслова ўказанне на асобу прасочваецца: *Пётр Іванавіч, чаю табе мацнейшага?* (А. Дзялендзік).

Аднак часцей за ўсё назіраюцца выпадкі, калі персанальнасць у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова *не актуалізуецца*. Гэты факт паслужыў падставай для таго, што не ўсе даследчыкі адносяць катэгорыю персанальнасці да прэдыкатыўнай.

Не актуалізуецца катэгорыя персанальнасці ў эліптычных канструкцыях са значэннем загаднага ладу: *Хутка – дахаты!* (А. Бачыла); *Бягом – у ланцуг!* (В. Быкаў); *Паўзком – на лінію!* (А. Дзялендзік).

Адсутнічае прамое ўказанне на асобу і ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова, дзе актуалізуецца іншыя кампаненты з катэгарыяльнай семантыкай, – локум: – *Ну што ж, да Кацярыны, лепшай даяркі, – ахвотна* (А. Дзялендзік); *Першы экзэмпляр – ім, а копія – мне, і за тое дзякуй* (А. Макаёнак); *Ды бунтуе цікаўнасць: // А што пад шылдай «футурум»? // Да суседа на каву. // Уніз ці на верхатуру* (В. Зуёнак); аб'ект: *Усе – ахвяры, // Усе – ў агонь, у касцёр!* (Т. Бондар); *Ён на грамадскасць не рэагаваў, і таму – рэкамендацыю* (В. Быкаў); – *І Аўласавым коням – двайную порцыю айсы* (А. Макаёнак).

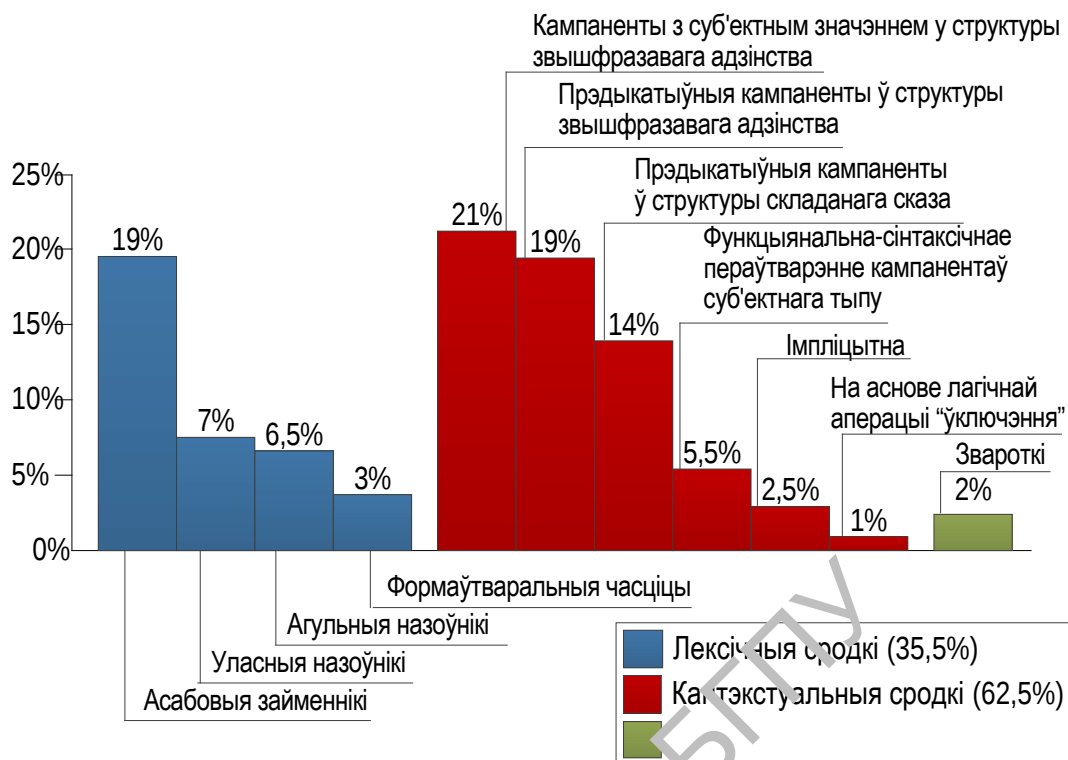
Такім чынам, катэгорыя персанальнасці мае сваё выражэнне ў значэнні асобы дзеяслова і таму рэалізуецца толькі спецыфічнымі для эліптычных канструкцый сродкамі (дадатак Д.1.3). Градацыйная класіфікацыя сродкаў выражэння катэгорыі персанальнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова прадстаўлена на рысунку 4.3 (было прааналізавана 4455 адзінак).

Найбольш часта значэнне персанальнасці выражаецца **кантэкстуальнымі сродкамі** (62,5 %). Сярод іх больш распаўсюджаны **кампаненты з суб'ектным значэннем у структуры звышфразавога адзінства** (21 %), што звычайна ўказваюць на асобу, якая ажыццяўляе дзеянне, выражанае эліпсаваным дзеясловам.

Прэдыкатыўныя кампаненты ў структуры звышфразавога адзінства (19 %) і **прэдыкатыўныя кампаненты ў структуры складанага сказа** (14 %) указваюць на асобу на аснове сінтаксічнага паралелізму.

Выражэнне персанальнасці спосабам **функцыянальна-сінтаксічнага пераўтварэння кампанентаў суб'ектнага тыпу** назіраецца значна радзей (5,5 %). У такіх выпадках кампанент, што ўказвае на асобу, выконвае сінтаксічную функцыю дапаўнення ў безасабовых сказах.

Часам значэнне персанальнасці абумоўлена **логіка-граматычнымі фактарамі** (2,5 %) – экспліцытна выражаная форма аб'екта ў структуры складанага сказа або звышфразавога адзінства, якая ў эліптычнай частцы набывае функцыю **імпліцытнага суб'екта**. Скрытае значэнне персанальнасці выводзіцца спосабам пераемнасці кампанентаў аб'ектна-суб'ектнага тыпу ў структуры складанага сказа або складанага сінтаксічнага цэлага.

Рысунак 4.3. – Катэгорыя персанальнасці: кампенсаторныя сродкі

Выражэнне значэння персанальнасці спосабам *лагічнай аперацыі ўключэння* назіраецца надзвычай рэдка (0,5 %). У такіх канструкцыях простая мова персаналізацыі «ўключаецца» ў семантычную структуру сказа і ўказвае на значэнне асобы.

Значэнне персанальнасці прадстаўлена таксама *лексічнымі сродкамі* (35,5 %). Ступень частотнасці названых сродкаў розная: асабовыя займеннікі (19 %); уласныя назоўнікі (7 %); агульныя назоўнікі (6,5 %); формаўтваральныя часціцы (3 %).

У некаторых сказах значэнне персанальнасці выражаецца з дапамогай *сінтаксічных сродкаў* – *звароткаў* (2 %), якія ўскосна маркіруюць значэннем пэўнай асобы.

Аднак у большасці выпадкаў значэнне персанальнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова не актуалізуецца.

4.2 Фактары поліфункцыянальнасці сінтаксем у парадыгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый

Сістэматызацыя моўных механізмаў, што забяспечваюць функцыянаванне канструкцый з эліпсісам дзеяслова, магчымая выключна пры ўмове выяўлення фактараў поліфункцыянальнасці словаформ. Спосаб ідэнтыфікацыі словаформ у парадыгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый *эліптычная канструкцыя* – *вытворная канструкцыя* – *канструкцыя з імпліцытнай семантыкай* выступае